



IKONOGRAFICKÉ ZOBRAZENÍ KONZUMACE ALKOHOLU NA LIDOVÝCH FAJÁNSÍCH ZE SBÍRKY ETNOGRAFICKÉHO ODDĚLENÍ NÁRODNÍHO MUZEA¹

Kristýna Blechová – Daniela Závěská

Iconographic Depiction of Alcohol Consumption on Folk Faience from the Collection of the Ethnographic Department of the National Museum

Abstract: Alcohol and its common consumption played a fundamental role in folk culture, during everyday life and festive time as well. Although museum collections have a considerable number of decorated vessels that were intended for the storage and consumption of alcohol, it is very rare to find themes associated with direct consumption among the figurative motifs used. Despite the low number, their basic analysis outlines interesting themes, particularly related to the status of the users. At the same time, numerous parallels can be found between the motifs, across production areas.

Key words: Alcohol – iconography – faience – figural motifs – drinkers – 19th and 20th century

Contact: Kristýna Blechová, Národní muzeum, kristyna.blechova@nm.cz
Daniela Závěská, Národní muzeum, daniela.zaveska@nm.cz

Úvod

Již od středověku četné písemné prameny dokládají význam pití alkoholu v právních, rituálních i liturgických úkonech. V běžném každodenním životě se využíval při vaření, jako konzervační prostředek, potravinu představující zdroj rychlé energie i jako nápoj, jenž byl považován za bezpečnější než voda. Sloužil k uklidnění, zmírnění bolesti, ale i k povzbuzení, a to zejména při náročné práci. Využíván a doporučován byl jako lék laiky i odborníky. Za klíčový lze považovat především sociální aspekt konzumace alkoholu, se kte-

rým se pojí řada nepsaných pravidel a norem, ať už jde o nepřijatelnost odmítnutí nabízeného pohárku, nebo přílišnou zdrženlivost obecně. Společné a společenské pití alkoholu odkazovalo k vytváření a utužování mezilidských vazeb, ať už v rodině, mezi přáteli, sousedy, či obchodními partnery. Spolu s dalšími produkty bývaly pivo, víno i kořalka součástí povinně odebíraného vrchnostenského zboží², běžně byly alkoholické nápoje součástí mzdy, především u námezdních dělníků.³ Alkohol byl tedy pevnou součástí každodenního života všech sociálních vrstev, včetně inteligence a kléru.⁴ Kritice tak nepodléhala konzumace sama o sobě (až do

1 Předložená práce vznikla za finanční podpory Ministerstva kultury v rámci institucionálního financování dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace Národní muzeum (DKRVO 2024–2028/13. I. b,00023272).

2 Blíže např. Roman DOUŠEK, *Sebranice a jejich rychtář Ondřej Kanýz (1694–1761): Vesnická komunita a její kultura v první polovině 18. století*, Brno 2009, s. 155–156.

3 Blíže např. Siegfried BECKER, Alkohol als Arbeitslohn: Zum Verhältnis von Arbeit, Entgelt und Brauchformen in der sozialen Struktur landwirtschaftlicher Gesinde- und Tagelöhnerbeschäftigung in Oberhessen – Eine Skizze, Hessische Blätter für Volks- und Kulturforschung: Alkohol im Volksleben, 1986, Bd. 20, s. 55–74.

4 Blíže ke konzumaci alkoholu napříč sociálními vrstvami v městském prostředí: Karel ALTMAN, *Zlatá doba štamgastů pražských hospod*, Brno 2003, Karel ALTMAN, *Krčemné Brno: o hostincích, kavárnách a hotelech, ale také o hospodách, výčepech a putykách v moravské metropoli*, Brno 1993, Karel ALTMAN, *Praha u piva*, Praha 2015.



Obr. 1: H4-22142, džbán, 1817, Morava. Zdroj: Národní muzeum, Etnografické oddělení; autor fotografie: Jana Butzke



Obr. 2: H4-62117, čutora, přední strana, 1833, Stupava, Slovensko. Zdroj: Národní muzeum, Etnografické oddělení; autor fotografie: Jana Butzke

rozvoje abstinentského hnutí), ale pouze taková spotřeba, jež ústila v sociálněpatologické jevy. Odsuzováno nebylo ani pravidelné nadměrné požívání alkoholu, pokud uživatel dokázal plnit své závazky, negativně bylo hodnoceno opilectví, v duchovní literatuře pojímané jako brána k dalším hříchům.⁵ Za jeho obvyklé následky byly totiž považovány násilné a sexuální delikty, zanedbávání i zadlužení rodiny. Zjevné opilství budilo opovržení a v krajním případě mohlo vést k vyloučení jedince ze společnosti. Je až překvapivé, že naprostá většina výše uvedeného zůstala v lidovém prostředí platná ještě na přelomu 19. a 20. století.

V posledních letech byla tématu užívání alkoholu věnována zvýšená pozornost v souvislosti s výzkumem v oblasti dějin každodennosti všech sociálních vrstev. Z nejnovějších počinů za zmínku stojí zejména kolektivní monografie *Alkohol jako kulturně-historický fenomén*⁶ vycházející na základě konference uspořádané Slovenskou akademií věd v roce 2024, z hlediska etnografie pak sborník *Tradiční kulturní kontexty pití alkoholu a kouření*⁷ vydaný Slovákým muzeem v Uherském Hradišti.

Cílem předkládaného textu není dále rozvíjet téma alkoholu v lidovém prostředí v jeho komplexnosti, nýbrž na základě dílčího vzorku ikonografických pramenů

předložit úvahu nad významy a souvislostmi výzdobných motivů zachycujících situace spojené přímo s jeho konzumací. Ambicí příspěvku tedy není interpretovat veškeré ikonografické prameny spojené s alkoholem jako takovým (s výrobou či jeho uchováváním), ale pouze specifické pijácké scény.

Otázkou ikonografie u předmětů lidové proveniencce či spíše zlidovělé produkce určené obyvatelům venkova a venkovských měst se soustavněji zabýval Richard Jeřábek. K interpretačním možnostem takových vyobrazení uvádí: „*Sama česká lidová kultura skýtá z tohoto hlediska jen velmi málo takových výtvarných projevů, které by vyhovovaly ikonografické analýze. [...] Avšak většina lidových výtvorů přináší tyto scény v silném zjednodušení, takže jejich vypovídající hodnota je velmi nízká. Nesporná vědecká hodnota těchto vyobrazení spočívá v jejich samotné existenci a jejich bezprostřednosti*“.⁸

Z povahy zvoleného tématu plyne výhradní zaměření na figurální motivy v lidové, ale především zlidovělé tvorbě. Předkládaný příspěvek primárně vychází ze studia sbírkových fondů Etnografického oddělení Národního muzea (dále EO NM). Na základě jejich rešerše byly identifikovány jednotlivé typy předmětů zachycující figurální motivy, jež souvisí s konzumací alkoholických nápojů.⁹ Vedle vybraných textilií (koutních plachet

5 Miriam HLAVAČKOVÁ, Liek alebo nerest? Konzumácia vína v stredoveku, in: Peter BYSTRICKÝ a kol. (eds.), *Alkohol ako kulturně-historický fenomén*, Bratislava 2024, s. 88.

6 Peter BYSTRICKÝ a kol. (eds.), *Alkohol ako kulturně-historický fenomén*, Bratislava 2024.

7 Petr ČÍHAL – Vítězslav VILÍMEK (eds.), *Tradiční kulturní kontexty pití alkoholu a kouření*, Uherské Hradiště 2021.

8 Richard JEŘÁBEK, Odras bĕhu života ve zlidovělé ikonografii (Na příkladu české lidové kultury), in: Richard JEŘÁBEK, *Lidová výtvarná kultura: dvacet dva příspěvků k teorii, metodologii, ikonografii a komparatistice*, Brno 2011, s. 62.

9 Pro alespoň rámcovou představu o situaci v etnografických fondech dalších institucí jsme se obrátily na kolegyně a kolegy z vybraných muzeí. Srdečně děkujeme za pomoc a vstřícnost PhDr. Miroslavě Melkesové z Jihočeského muzea v Českých Budějovicích, PhDr. Ivaně Kubečkové ze Středočeského muzea v Rostkách u Prahy, Mgr. Martě Kondrově ze Slovákého muzea v Uherském Hradišti, Mgr. Michalovi Chmelenskému ze Západočeského muzea v Plzni, Mgr. Petře Šťovíkové a Mgr. Janě Rous Stěhulkové, DiS., ze Severočeského muzea v Liberci, Mgr. Lence Havlíkové z Národního ústavu lidové kultury, Mgr. Štěpánovi Karlovi Odstrčilovi z Muzea Cheb a PhDr. Vladimíře Jakoubčové z Muzea Českého ráje v Turnově.



Obr. 3: H4-62117, čutora, zadní strana, 1833, Stupava, Slovensko. Zdroj: Národní muzeum, Etnografické oddělení; autor fotografie: Jana Butzke



Obr. 4: H4-26307, džbán sova, 19. století, Západní Slovensko. Zdroj: Národní muzeum, Etnografické oddělení; autor fotografie: Karel Pech

a svatebních praporů) se sledované motivy nepřekvapivě nejhojněji objevují na skleněných¹⁰ a keramických nádobách; u skleněné produkce pak nejčastěji na holbách, džbancích a pryskách, kde je možné setkat se převážně se stylizovanými statickými postavami v panských či městských pozdně barokních či rokokových šatech¹¹ s pozvednutým korbelem či číškou.¹² Nejpestřejší škálu motivů lze však nalézt na keramice. Vedle obligátních typů nádob určených ke konzumaci nápojů,¹³ jako jsou různé druhy džbánů, čutory a holby, se pijácké motivy nacházejí také na talířích. Vzhledem ke zmíněné pestrosti motivů se příspěvek primárně orientuje právě na fond keramiky.

Na základě průzkumu sbírky fajánsí¹⁴ uložené v Ústředním depozitáři Tereziín I. bylo nalezeno pouhých 17 kusů, na nichž byl prokazatelně identifikován motiv pijáctví. Studované předměty pokrývají období od 30. let 18. století do počátku století dvacátého. Jedná se převážně o moravskou, slovenskou, ale také rakouskou lidovou fajáns, jedinou ukázkou reprezentující lidovou fajáns z Čech představuje džbán s cínovým víkem H4-25342.

Sledovaný vzorek byl dále komparován s vyobrazeními na předmětech uložených převážně ve sbírkách Etnografického ústavu Moravského zemského muzea (dále EÚ MZM)¹⁵ a ve fondu etnografické podsbírký Slezského zemského muzea.¹⁶

Figurální motivy se na fajánsích začaly objevovat až s postupnou rustikalizací habánské výroby, tedy v období, kdy se dosud uzavřené habánské komunity na západním Slovensku začaly rozpadat a pozvolna asimilovat s místním obyvatelstvem.¹⁷ Na habánských výrobcích se totiž z věroučných důvodů „[...] do konce třetí čtvrtiny 17. století lidské ani zvířecí figury neobjevovaly.“¹⁸ Na lidových fajánsích, jejichž výroba se rozvíjí od 18. století také na Moravě, se tyto motivy, ať už náboženské, či světské, prosazují již ve větší míře.

U sledovaných zobrazení, uplatněných na slovenské či moravské produkci, je možné pozorovat četné analogie k námětům dekorujícím výrobky rakouské, což zřejmě souviselo s intenzivními styky mezi jednotlivými dílnami. Okruh kontaktů mohl být vzhledem k vandrujícím tovaryšům poměrně široký.

10 Za doporučení literatury spojené se zdobeným sklem děkujeme PhDr. Jitce Lněničkové.

11 Josef JANČÁŘ a kol., *Vlastivěda moravská: Lidová kultura na Moravě*, Strážnice 2000, s. 247.

12 K nejzajímavějším kusům ze sbírky patří holba z mléčného skla H4-89834. Emailovými barvami je na ní vedle nápisu a znaku bednářského řemesla také namalován muž v dobovém oděvu, pozvedající bedněný korbel. Scénu doplňuje nezřídka se objevující motiv malého panáčkujícího psíka. Dále osmiboká pryska H4-70648 s motivem kráčeující postavy s nůši na zádech, s holí v jedné ruce a s číškou v ruce druhé, v tomto případě patrně nejde o konzumenta, ale o prodejce drobného skleněného zboží.

13 Detailněji k typologii nádob např. kapitola Poháry i sklenice pivomilů. In: K. ALTMAN, Praha u piva, s. 77–86.

14 Elektronická databáze obsahuje v současnosti necelých 2000 předmětů, nicméně reálný stav toto číslo nepochybně razantně převyšuje.

15 Velký dík patří především paní PhDr. Aleně Kalinové z Moravského zemského muzea za cenné konzultace, ochotu i provedení depozitářem.

16 Mnohokrát děkujeme panu Mgr. Michalu Valečkovi ze Slezského zemského muzea za zaslání fotografií i pasportizačních údajů vybraných keramických předmětů.

17 Blíže např. Irena PIŠŮTOVÁ, *Fajansa na Slovensku – Faience in Slovakia*, Bratislava 2016, s. 27–28.

18 Alena KALINOVÁ, Zoomorfni motivy na lidové keramice, in: Petr ČÍHAL (ed.), *Zoomorfni tematika v lidové tradici*, Uherské Hradiště 2013, s. 276.



Obr. 5: H4-31147, talíř, nedatováno, Vyškov či Valašské Meziříčí (?). Zdroj: Národní muzeum, Etnografické oddělení; autor fotografie: Karel Pech



Obr. 6: H4-939, džbán, 1822, Slovensko. Zdroj: Národní muzeum, Etnografické oddělení; autor fotografie: Jana Butzke

Fajanséri byli považováni za umělecké řemeslníky, své výrobky, zejména pokud šlo o mimořádné kusy, si označovali.¹⁹ Vedle iniciál či celého jména se zde objevuje také vročení. Tyto údaje se samozřejmě vyskytují i na všech dalších typech keramických předmětů dekorovaných rozličnými, nejen figurálními motivy a ornamenty. V rámci sledovaného drobného výseku keramické produkce lze prokazatelné značky nalézt na některých stupavských výrobcích. Zde můžeme zaznamenat např. iniciály nejznámějšího stupavského tvůrce Ferdise Kostky (1878–1951), a to na talíři H4-98080, nebo značku G1760, jež odkazuje na dílo Jána Kostky ml. (?) (1861–1919) na talíři H4-59088, právě „[...] z jeho dílny vycházeli aj falzifikáty, napríklad taneire s rokokovou výzdobou s falošným datováním.“²⁰

Monogram EZ na džbánu H4-22142 s vročením 1817 a nápis „MICHAL HALICKI 1833“ na čutoře H4-62117 odkazují již zřejmě na jména majitelů. Vedle keramiky se lze s podobným typem údajů setkat především na skle, na lahvičkách, sklenicích, džbánkách či holbách. Zde se pro jejich jasnější identifikaci uváděla nezřídka čísla domovní. Dekor sklářských výrobků pak hojně doplňoval humorný text či drobný veršik.²¹ Personalizované nádoby mohly zákazníkovi zajistit bezpečnější konzumaci s ohledem na mnohdy nedostatečné hygienické podmínky, ale především odkazovaly na jeho status.²² „Zvláštní sklenice, džbánek či pohár byly jedním z nejprůkaznějších dokladů, že je návštěvník hostinice uznáván za skutečného štamgasta onoho podniku.“²³

Pijácké kompozice na lidových fajánsích

Zhruba od první poloviny 19. století se v souvislosti s rozšiřujícím se okruhem odběratelů začínají v lidové keramické produkci objevovat výjevy z každodenního života. „Objednavatelé fajánsí jsou zachyceni při běžných pracovních činnostech, a proto výrobky pro příslušníky selské vrstvy zdobily často pastevecké výjevy, postavy oráčů [...]“²⁴ Džbán H4-26307, pocházející z okruhu západoslovenských keramických dílen, zachycuje motiv pastevců, na keramice tradičně zobrazovaných s pokrývkou hlavy, holí v ruce, oděných do dlouhého pláště. Postavy obvykle vedle hole drží ve druhé ruce bič, scénu doplňují nezřídka psi a ovce. Typickou součástí motivu je rovněž dýmka. Z hlediska shromážděného souboru se naopak ojedinělou jeví jednoduchá stylizovaná číška, kterou postava drží v levé ruce. Přestože byl alkohol pravidelně podáván na posilněnou, a to především během náročné fyzické práce, jedná se o zřídka

19 Alena KALINOVÁ, *Moravská lidová fajáns 1750–1880 v Moravském zemském muzeu v Brně*, Brno 2023, s. 133, I. PIŠŮTOVÁ, *Fajansa na Slovensku*, s. 319–351.

20 I. PIŠŮTOVÁ, *Fajansa na Slovensku*, s. 338.

21 Za pozornost stojí zejména holba s cínovým víčkem H4-21507 s figurou ženy a s mužem držícím korbel. Holba obsahuje dataci 1813, monogram JB i delší nápis, upozorňující na nutnost mít při vstupu do hospody dostatek peněz. Dále sklenička H4-111364, na níž je mezi mužskou postavou držící číšku a ženskou postavou s květinou namalován symbol kovářského cechu a rok 1715. Zbylá plocha sklenice je věnována milostnému nápisu.

22 Karel ALTMAN, *Středověké kořeny štamgastenství*, in: Alena KRÍŽOVÁ – Miroslav VÁLKA (eds.), *Středověké a novověké zdroje tradiční kultury: sborník příspěvků ze semináře konaného 30. listopadu 2005*, Brno 2006, s. 85–95.

23 K. ALTMAN, *Středověké kořeny štamgastenství*, s. 95.

24 A. KALINOVÁ, *Zoomorfni motivy na lidové keramice*, s. 280.



Obr. 7: UPM-56667, džbán, 1753, Košolná, Slovensko. Zdroj: Uměleckoprůmyslové muzeum v Praze

zastoupené zobrazení.²⁵ Kouření dýmky však patří prakticky k motivickému stereotypu. S dýmku v ústech se setkáváme vedle pastevců velmi často také u oráčů či vozků. Tato skutečnost patrně odkazuje na rozdíl ve vnímání uživatelů tabáku v porovnání s konzumenty alkoholu. Kouření dýmky bylo především statusovou mužskou záležitostí, demonstrující určité postavení, zatímco konzumace zejména tvrdého alkoholu bývala spojována mimo jiné i s nejnižšími vrstvami obyvatelstva. Motiv dýmky odkazuje na dospělost zobrazeného muže, jeho rámcové zaopatření, díky kterému si může tuto libůstku dopřát a zároveň držet krok s dobou.²⁶

Námět pití alkoholu na lidové keramice se pak zdá být nositelem jiných významů. Referuje zpravidla k situacím souvisejícím s časem svátečním, s přípitky i tanečními zábavami. Ačkoliv je motiv často soliterní, je možné výše uvedené vyčíst z charakteru zobrazeného pijáka. Za klíčové znaky definující specifické sváteční okolnosti požívání alkoholu lze považovat nejen charakteristická gesta zobrazených postav, ale také jejich sváteční oděv, který je ve zřetelném kontrastu k oděvu



Obr. 8: H4-11605, džbán, nedatováno, Vyškov, Morava. Zdroj: Národní muzeum, Etnografické oddělení; autor fotografie: Karel Pech

figur zachycených při práci. Na nádobách pocházejících z 19. století s inventárním čísly H4-46321, H4-65569, H4-66474, H4-97166 můžeme pozorovat muže s rukou pozdvihující pohár k přípitku. Mezi opakujícími se motivy nacházíme vedle statických figur také konzumenty v rozšafném postoji se zdviženou levou nohou a levou rukou (motiv může být také zrcadlově otočen). Z moravské dílny pochází džbán či Valašského Meziříčí zobrazující staršího muže s korbelem H4-31147. Další tři výrobky reprezentují stupavskou produkci, a to džbán z roku 1822 s inv. číslem H4-939²⁸ a čutora označená H4-62117, zhotovená roku 1833. Zde se vyobrazený muž oddává vícero radostem současně, v jedné ruce drží patrně holbovní džbán, ve druhé pak dýmku. Z přelomu 19. a 20. století pochází čutora, která sice rovněž zachycuje mužskou postavu rovněž v rozverném postoji, nicméně od ostatních se odlišuje tím, že zde není soliterně, nýbrž s houslistou. Je tedy pravděpodobné, že lze v tomto případě již hovořit o tanečnickovi.

25 Pro srovnání lze uvést vyobrazení na džbánu KER 23734 ze sbírek EÚ MZM, na kterém je zachycen žnec s kosou, toulcem s brouskem v jedné ruce a lahví v ruce druhé.

26 Blíže Alena KALINOVÁ, Odras pití alkoholu a kouření v keramické produkci., In: Petr ČÍHAL – Vítězslav VILÍMEK (eds.), *Tradiční kulturní kontexty pití alkoholu a kouření*, Uherské Hradiště 2021, s. 112.

27 Srov. např. se džbánkem z EÚ MZM KER 21700, pocházejícím z roku 1828 z Bučovic. Figura s pohárkem ve zmíněném postoji v levé ruce drží oprat' malého koníka. Přestože se jedná o cechovní džbán s pracovními nástroji, domníváme se, že muž není součástí pracovní scény. Koník může být vnímán pouze jako symbol rozvíjející identitu zobrazeného. A. KALINOVÁ, *Moravská lidová fajáns*, s. 233.

28 Na základě komparace se džbánem uloženým v Záhorském Múzeu Skalica, rovněž z roku 1822, se patrně jedná o džbán z dílny Putzovců ve Stupavě. I. PIŠŮTOVÁ, *Fajansa na Slovensku*, s. 250.



Obr. 9: H4-97166, džbán, 1860, Vyškov, Morava. Zdroj: Národní muzeum, Etnografické oddělení; autor fotografie: Jana Butzke



Obr. 10: H4-66474, džbán, nedatováno, Morava. Zdroj: Národní muzeum, Etnografické oddělení; autor fotografie: Karel Pech

Další z typických atributů doplňujících vyobrazení s figurálními motivy konzumentů alkoholu představuje sud. Pro účely předkládaného textu jsou opomíjeny džbány i další fajánsové výrobky s cechovními znaky bednářského řemesla, popřípadě s bednáři jako takovými. Za pozornost však stojí džbán UPM-56667, pocházející z Košolné z roku 1753.²⁹ Bednáři v klasickém postavení, každý z jedné strany sudu, v ruce drží láhev a rozměrnou číši.³⁰ Pomineme-li tedy v rámci sledované sbírky keramiky EO NM nádoby cechovního charakteru, pak motiv sudu můžeme sledovat právě v souvislosti s vyobrazením uživatelů alkoholu. Konzumenti na sudu zpravidla sedí, tak je tomu i v případě malby na džbánu H4-11605, pocházejícím patrně z Vyškova. Muž v typickém oděvu drží ve zdvižených rukou džbánek a sklenici, nohy má rovněž pozvednuté a celková kompozice působí velmi rozpustilým dojmem.³¹ Pijácká scéna u sudu se odehrává také na malbě dalšího vyškovského džbánu H4-97166, zhotoveného patrně po roce 1860, zobrazující dvojici hodujících mužů. Analogické motivy lze nalézt na džbánu s inv. č. N 2578 ze sbírek Slezského zemského muzea.³²

Prvkem, který v mnoha ohledech výše zmíněná figurální zobrazení spojuje, je oděv. Přestože se jedná o výraznou zkratku, lze zde postřehnout několik charakteristických rysů. Postavy jsou obvykle oblečeny do svrchního kabátce střiženého do půlky stehem, případně kratšího, jako je tomu u džbánů H4-66474, H4-97166 či na čtore ze Stupavy H4-111555. Kalhoty jsou nejčastěji žluté barvy (objevují se však také černé) pod kolena s bílými, častěji však modrými punčochami. Vyskytují se však také kalhoty dlouhé (H4-939). Žluté krátké kalhoty (případně světle hnědé) lze pak nalézt jako součást mužského kroje v řadě lokalit na území Čech a Moravy. V kombinaci s modrými punčochami pak v některých lokalitách na Slovácku, ale také v oblasti Dolního Rakouska.³³ Barevnost i detaily oděvu zachycené ikonografickými prameny však mnohdy neodpovídaly skutečnosti a řídily se spíše dle autorova vkusu a možností.³⁴ Až na výjimky (např. H4-97166) mají postavy na hlavě klobouk, který je pak u většiny ozdoben. Ve stylizované ozdobě je možné rozpoznat kosírek, vonici či volavčí pero (H4-38277, Obr. 12) a interpretovat jej jako symbol mladých svobodných mužů.³⁵ Na řadě motivů je tak konzumace alkoholu spojená se zábavou, tancem, ale především s mládím.

Specifický motiv v rámci sledovaného souboru se vyskytuje na exempláři s číslem H4-25342, pocházejícím

29 Marta PASTIERIKOVÁ – Alena KALINOVÁ – Ferenc VÖRÖSVÁRY, *Posthabánské keramické umenie: keramické umenie Karpatskej kotliny*, Budapešť 2016, s. X.

30 Džbán ze sbírky EO NM H4-25567 je rovněž opatřen námětem dvou řemeslníků v zástěrách, zde již typicky svírajících v ruce útočníky a další pracovní nástroje, na sudu je pak postaven džbánek.

31 Ke srovnání se nabízí vyobrazení na vyškovském džbánu EÚ MZM KER 25329 z let 1830–1840. Mužská postava sedící na sudu je zachycena přímo při konzumaci. Uměření působí mužská figura vyobrazená na džbánu rakouské proveniencce z EO NM H4-48571(?). Postava sedí na sudu obkročmo. Z vyobrazení však není zcela patrné, co svírá v pravé ruce.

32 Ke srovnání také může sloužit vyškovský džbánek N 2593 ze Slezského zemského muzea.

33 Např. Martin ŠIMŠA, *Lidový oděv na Moravě: Průvodce muzejní expozicí*, Strážnice 2015. Bronislava MILLÁ BEČÁKOVÁ – Markéta HNILICOVÁ, *Hanácký lidový oděv*, Prostějov 2021.

34 Alena KRÍŽOVÁ – Martin ŠIMŠA, *Lidový oděv na Moravě a ve Slezsku I. Ikonografické prameny do roku 1850*. Strážnice 2012, s. 106, 164.

35 A. KRÍŽOVÁ – M. ŠIMŠA, *Lidový oděv na Moravě a ve Slezsku I.*, např. s. 115, 217, 218–219, 222.



Obr. 11: H4-111555, čutora, přelom 19. století, Stupava, Slovensko. Zdroj: Národní muzeum, Etnografické oddělení; autor fotografie: Jana Butzke



Obr. 13: H4-25342, džbán s cínovým víkem, přelom 18. a 19. století, Čechy. Zdroj: Národní muzeum, Etnografické oddělení; autor fotografie: Jana Butzke



Obr. 12: H4-38277, džbán, 1794, Morava. Zdroj: Národní muzeum, Etnografické oddělení; autor fotografie: Karel Pech



Obr. 14: H4-67736, talíř, nedatováno, Stupava, Slovensko. Zdroj: Národní muzeum, Etnografické oddělení; autor fotografie: Karel Pech



Obr. 15: KER 21320, džbán, 1. polovina 19. století, západní Slovensko. Zdroj: Moravské zemské muzeum; autor fotografie: Zuzana Kociánová.

patrně z některé z východočeských dílen. Namísto figur lidských se zde objevují konzumující zvířata. Dva zajáci stojící na zadních jsou na džbánu s cínovým víčkem zobrazení s modrými ranci na zádech. Jeden nalévá ze žluté láhve do modrého pohárku, druhý drží patrně v tlapce sukovici. Velmi podobný motiv alegorického zobrazení zajců, byť bez pití, se nachází na džbánu H4-69421 a opět jde zřejmě o produkci české proveniencie. Jeden ze zajců má na zádech nůši a v tlapce hůl, druhý je zobrazen s tloukem a máselnicí. Alegorické zoomorfnní motivy se již od třetí čtvrtiny 17. století objevují na fajánsích určených vyšším vrstvám jako reakce na dobový trend ve výtvarném umění.³⁶ Lidová džbánkaři pak od 18. století tyto motivy přejímají, a jak uvádí A. Kalinová, „[...] lidové prostředí si často vytvořilo vlastní významové vztahy“.³⁷ Džbánek se zajíci držícími pohárky, pocházející patrně z přelomu 18. a 19. století, inspirovan zřejmě habánskou keramikou odkazuje přímo na klasickou karikaturu ve slohové tvorbě, vycházející z masopustního či karnevalového schématu převráceného světa lidí a zvířat, tedy světa „naruby“. Zde se právě figura zajíce imitujícího člověka v rozmanitých rolích objevuje v hojně míře.³⁸ V případě sbírky EO NM se jedná o jeden z nemnoha příkladů využití karikaturních prvků v lidové či zlidovělé produkci.



Obr. 16: H4-59088, talíř, 2. polovina 19. století (?), Stupava, Slovensko. Zdroj: Národní muzeum, Etnografické oddělení; autor fotografie: Karel Pech.

Pijácké motivy na produkci stupavských dílen

Specifickou část zkoumaného vzorku představuje produkce keramických dílen ve Stupavě.³⁹ Počátky těchto dílen spadají do 18. století, kdy se potomci Habánů usadili i v této části západního Slovenska.⁴⁰ K postupnému doznívání místní produkce docházelo ve druhé polovině 19. století. V omezené míře pak působily některé dílny v Modre⁴¹ a ve Stupavě do století následujícího. Právě ze stupavských dílen pocházejí četné motivy zobrazující konzumaci alkoholu. Jsou doloženy na džbánech, čturohách a talířích.

Ve sbírkách EO NM se nachází šest exemplářů. Od druhé poloviny 19. století je možné pozorovat ve výzdobě komplikovanější a komplexnější scény, ve kterých se některé původně jednoduché motivy postupně rozvinuly. Na čtotoře a talíři se nachází nikoliv totožný, ale analogický výjev zobrazující muzikanta hrajícího před budovou označenou zeleným věncem na žerdí. Ten představuje víchu, označující soukromý dům či budovu s právem výčepu. V první variantě se pod víchou nachází dudák, držící v ruce skleničku a hrající páru, muži a ženě (H4-67736). Ve druhé variantě stojí pod víchou houslista, hrající do tance muži v charakteristickém již výše tematizovaném postoji, s pozvednutým džbánkem v levé ruce a zvednutou nohou (H4-111155). Tato část motivu je oproti starším variantám doplněna o smeknutý klobouk v pravé ruce. Je zjevné, že zobrazení, které je pro Stupavu doloženo i ve starších obdobích (H4-939, H4-62117), bylo nadále užíváno a rozvíjeno. Kompozice „pod víchou“ byla patrně oblíbená. Téměř totožný

36 A. KALINOVÁ, *Zoomorfnní motivy na lidové keramice*, s. 280.

37 A. KALINOVÁ, *Zoomorfnní motivy na lidové keramice*, s. 282.

38 Ke karikaturním zobrazením zajíce blíže: Lucie BAKEŠOVÁ, *Význam zvířecích výjevů v Zaječím pokoji na zámku v Bučovicích*, bakalářská práce, KTF UK, Ústav dějin křesťanského umění, Praha 2018.

39 Blíže např. Heřman LANDSFELD, *Z dějin stupavské keramiky: Sedmdesátka národního umělce, džbánkaře Ferdinanda Kostky*, Strážnice 1948. Pavol MICHALIDES, *Ferdiš Kostka*, Bratislava 1977.

40 *Československá vlastivěda, Lidová kultura*, díl 3, Praha 1968, s. 456.

41 Blíže např. Jana KLASOVÁ – Eva KOLLÁROVÁ, *Slovenská ľudová majolika 1883–1983*, Bratislava 1983.



Obr. 17: H4-98080, talíř, Ferdiš Kostka, počátek 20. století (?), Stupava, Slovensko. Zdroj: Národní muzeum, Etnografické oddělení; autor fotografie: Jana Butzke.



Obr. 18: Mísa, 1. polovina 19. století, Dolní Rakousko. Zdroj: Katalog lidové keramiky. Muzeum starých tisků a lidové keramiky ve Štramberku. Štramberk 2007, katalogové číslo 44.

motiv se nachází například na talíři ze sbírek Etnografického muzea v Budapešti NM 76799, který je datován do pozdního 19. století.

Mezi představenými motivy zobrazujícími pijáky „pod víchou“ lze nalézt variabilitu v jejich kombinacích. Rešerše literatury muzejních fondů ukázala, že se tento námět objevuje v několika variantách, vznikajících kombinací figury muzikanta s dalšími figurálními motivy tanečníků či posluchačů, jako je tomu například na talíři z Moravské galerie v Brně U 31276, talíři ze sbírek MZM KER 25233 nebo také na talíři NM 76900 opět ze sbírek Néprajzi Múzeum v Budapešti. Tato zobrazení bývala aplikována také samostatně, jak ukazují talíře, jejichž autorem byl Ferdiš Kostka⁴², či džbán s mužem a ženou přisuzovaný Janu Kostkovi mladšímu (1861–1919), datovaný na počátek 20. století. Ten je totožný právě s částí výjevu na již zmíněném talíři H4-67736⁴³. Motiv páru má pak starší paralelu, lišící se kromě rukopisu autora pouze v drobných detailech. Nacházíme jej na džbánu datovaném mezi roky 1825 a 1850 ze sbírek MZM (KER 21320). Lze předpokládat, že samostatně byly užívány také další části těchto kompozic.

Zajímavý je také etnický rozměr motivů, které nabízejí figury odkazující jak k městskému, tak venkovskému prostředí; zároveň vedle figur, které je možné zařadit do oblasti českého, moravského či rakouského venkova, nabízejí stupavské dílny motivy odkazující na oblast Uher (?).

Podobně variující stupavské kompozice představují lovecké či myslivecké scény, jež opět obsahují prvek přípitku alkoholem. Na talíři ze sbírky EO NM H4-59088

jsou zobrazeni muži odpočívající po lovu pod stromy. Sedící muž kouřící dýmku má na zádech přivázané ulovené zvíře, jednou rukou se opírá o zem a ve druhé ruce drží zbraň, stojící figura s puškou zavěšenou přes rameno drží oblou lahvičku a nabízí alkohol odpočívajícímu příteli. Talíř se značkou G 1760 je připisován Janu Kostkovi ml., identický motiv později využíval Ferdiš Kostka. Variující scénu je možné nalézt vedle talířů i na dalších typech nádob, např. na čutorě či džbánu.⁴⁴

Unikátní výjev lze sledovat na talíři H4-98080 se značkou Ferdiše Kostky, vyrobeném ve stupavské dílně na počátku 20. století. V exteriéru je umístěn stůl s lavičí, na níž sedí muž v klobouku. Hlavu si opírá o pravou ruku, před sebou má postavenou láhev, pravděpodobně je zachycen již v podroušeném stavu. S podobně naturalistickými vyobrazeními se nejen v lidové, ale ani ve zlidovělé tvorbě nesetkáváme často.⁴⁵ Zobrazení může odkazovat na stále se více projevující vliv folklorismu na stupavskou produkci, nicméně podobné vyobrazení lze sledovat na míse z Dolního Rakouska již z 1. poloviny 19. století, která je součástí sbírky lidové keramiky ve Štramberku (kat. č. 44). Zachycuje rovněž sedícího podnapilého muže s láhví a číškou v ruce.⁴⁶

Ikonografické zobrazení žen v kontextu konzumace alkoholu na dalších typech předmětů

Ve všech sledovaných případech jsou na keramických předmětech zobrazeny postavy mužů, pijáků. Tato skutečnost velmi pravděpodobně souvisí s genderovým aspektem kultury konzumace alkoholu v lidovém pro-

42 Pavol MICHALIDES, *Ferdiš Kostka*, Bratislava 1977, obr. 34–35, obr. 36–37.

43 Muzeum starých tisků a lidové keramiky ve Štramberku, katalog lidové keramiky, Štramberk 2007, kat. č. 34.

44 Muzeum starých tisků, kat. č. 8 (džbán), 9 (džbán), 10 (čutora).

45 Pro srovnání lze uvést zajímavý akvarel na papíře H4-NČ-4269 známého výtvarníka, architekta a znalce lidového umění Jana Kouly z roku 1888, zachycující sedícího mladého muže ve svátečním kroji z Uherského Ostrohu. Se společensky unaveným výrazem a kloboukem na stranu se opírá o stůl, na němž je postaven džbán. Nejnověji k Janu Koulovi Lenka MERGLOVÁ PÁNKOVÁ – Jan MERGL, *Jan Koula: novorenesančník a vlastimil*, Plzeň 2019, s. 131–161.

46 Muzeum starých tisků, kat. č. 44.



Obr. 19: H4-90609, pryska, 1. polovina 19. století (?), Čechy. Zdroj: Národní muzeum, Etnografické oddělení; autor fotografie: Karel Pech



Obr. 20: H4-103349, pryska, 1. polovina 19. století (?), Čechy. Zdroj: Národní muzeum, Etnografické oddělení; autor fotografie: Karel Pech

středí. Veřejná spotřeba byla v případě mužské části populace nejen adekvátní, akceptovaná, ale v mnoha situacích přímo vyžadovaná. „*Odmietnutie pridať sa k pitiu viedlo k vylúčeniu zo spoločnosti v duchu ‚aut bibat aut abeat‘ (nech pije, alebo nech ide preč)*.“⁴⁷ Ve zcela odlišném světle pak bylo vnímáno pití žen, jež bylo do značné míry svázáno se sférou soukromou, a to i navzdory společné konzumaci u příležitostí rodinné a výroční obřadnosti.

Jeden z nemnoha ikonografických pramenů, zachycujících vedle mužů také ženy s číškou v ruce, představují vyobrazení na skleněných pryskách.⁴⁸ Lahvičky specifického vícebokého či hruškovitého tvaru sloužily k obřadnímu připíjení při slavnostních příležitostech, především pak na svatbách. Pálenkou, případně rosolkou a jinými likéry, byli uctíváni zúčastnění svatebčané. Účelu nádob pak odpovídá jejich dekor. Na čelní straně bývají zobrazeny figurální motivy, milostné dvojice či jednotlivci, holubičky na růži, srdce, spojené ruce a další svatební florální i zoomorfí symboly. Druhá strana pak bývá věnována rozličným milostným nápisům, mnohdy veršovaným. Na sledovaných pryskách ze sbírky EO NM nacházíme převážně jednotlivce, hojněji muže, ale i ženy. Dvě typologicky podobné ženské postavy jsou zobrazeny na pryskách H4-90609 a H4-103349. Obě ženy, stojící na zeleném trávníku a oblečené do červené sukně s bílou zástěrou, modrého kabátku

a čepce, mají jednu ruku v bok a druhou pozvedají pohárek. První z prysky je opatřena svatebním nápisem: „Hansel wilst du mich: so nehm ich dich“, druhá pak obvyklým zvoláním „Vivat mein Man“. Přestože se prysky postupem času přestaly používat výhradně pro svatební účely a začaly být užívány při rozmanitých příležitostech, což reflektuje i povaha textů a zobrazování například cechovních symbolů či běžných výjevů ze života, odkazuje tento druh skleněných nádob do jisté míry na privátnější způsob pití alkoholu. Například je nosila u sebe chasa (menší lahvičky se vešly do kapsy)⁴⁹ při svých radovánkách,⁵⁰ lahvičky sloužily také jako dar z lásky.⁵¹

V kontextu rodinné obřadnosti se rovněž nabízí zobrazení žen nesoucích láhve či džbánky na koutních plachtách, tedy na předmětech intimní sféry par excellence. Figurální výšivku červené barvy lze sledovat na koutnicích především z Českomoravské vysočiny. Zde se objevují ženy v řadě situací, například jako nevěsty, samostatně či se ženichem, s dítětem v povijanu, dále jako družičky a další svatební hodnostářky, ale především jako kmotry nesoucí šestinedělce nezbytné potraviny „do kouta“. Obvykle drží v jedné ruce košík, ve druhé pak uzel, džbán či láhev.⁵² Šestinedělka vedle vydatných pokrmů dostávala kromě sladké rosolky také kořalku, víno a pivo, které mělo napomáhat s laktací. Důvodem bylo přesvědčení o zklidňující a současně posilující i lé-

47 M. HLAVAČKOVÁ, *Liek alebo nerest?*, s. 81.

48 Blíže např. Dagmar BRAUNOVÁ, *Renesanční a barokní emailované sklo: katalog sbírky Západočeského muzea v Plzni*, Plzeň 1979.

49 František BUKÁČEK, *Zdobení horáckého skla*, Žďár nad Sázavou 1966, s. 26.

50 Naděžda MELNIKOVA-PAPOUŠKOVÁ, *Lidové a periferní sklo, Věci a lidé: O lidovém skle*, 1952, roč. IV, č. 1–2, s. 25.

51 S. BECKER: *Alkohol als Arbeitslohn*, s. 59.

52 Helena NOVÁKOVÁ, *Koutní plachty z Humpolecka, Pelhřimovska a Počátecka*, Pelhřimov 2006, s. 101–103, 105–107, 110–111.

čivé funkci alkoholu. Obě plachty s motivem kmotry, přinášející rodiče alkohol ve džbáncích, jimiž disponuje EO NM, pocházejí právě z Českomoravské vysočiny. Výšivka u plachty H4-60043 reprezentuje variantu s košíkem a džbánem, u vložky koutní plachty z Humpolecka H4-23737 drží kmotra v obou rukou džbánek s víkem.

V rámci studovaných sbírek lze však také identifikovat nemnoho předmětů s figurálními motivy zobrazující ženy, tvořící zřejmou paralelu k výše popsaným nádobám s mužskými konzumenty, ať se již jedná o sklo, či keramiku.⁵³ Na základě rozšířeného stereotypu se nicméně u ženských postav nesoucích džbán ihned vtírají pochybnosti, zda zobrazená nemá v nádobě pouze vodu.⁵⁴ Pocit nejistoty zesiluje navíc jejich statické provedení, muži bývají mnohdy vyobrazeni v poskoku a s číškou.

Všední a veřejná konzumace alkoholu byla do jisté míry akceptována u žen mladých, naopak u starých žen bylo pití vnímáno jako odpuzivé a opovržené hodné, k tomuto se mimo jiné patrně vztahuje text na čepáku z Modry ze sbírek Městského muzea v Bratislavě „Dievčencom vínečko, panenám pivo a mliečko, a babám vodu“.⁵⁵ Kritice společenského úpadku souvisejícího s ženským pitím se nevyhnuly ani kramářské písně, i zde je však téma ženského pití výrazně méně zastoupeno. V písních jsou pak ženy spojovány především s konzumací sladkých likérů – rosolok a pálenek, jejichž užívání písně mnohdy vykreslují jako nejnebezpečnější a nejpokleslejší rovněž v obecné rovině. Pití piva je naopak nezřídka eufemizováno a společné popíjení přímo oslavováno.⁵⁶

Závěr

Výsledky dílčí sondy překvapivě poukázaly na velmi nízké množství motivů a kompozic zachycujících konzumaci alkoholu, a to zejména v kontextu jednotlivých typů nádob, určených převážně k přechovávání či požívání alkoholických nápojů. Pozoruhodný je pak kontrast s poměrově dalece výraznějším zastoupením zobrazených kuřáků. Zde se však zřejmě nejednalo o zpodobnění samotného požitku. Motiv dýmky býval součástí širší kompozice zpravidla pracovního charakteru a odkazoval na status zobrazených mužských postav. Zjištěný stav však poutá pozornost zejména s ohledem na rituální význam i společenskou funkci konzumace alkoholu v lidovém prostředí.

Podobně jako u ostatních motivů a dekorů lze i v tomto případě pozorovat, a to i přes poměrně malý počet, určitou typizaci pijáckých motivů, u nichž je možné zachytit charakteristické a v různých obměnách se opakující rysy. Jedním z klíčových znaků se jeví pravdě-

podobné navázání na slavnostní okamžiky, evokované především stylizovaným svátečním oděvem a současně specifickým postojem konzumentů alkoholu. Lze však narazit na výjimky, např. pasák ovcí s číškou v ruce (H4-26307). K typickým atributům lze zařadit vedle džbánek, číši či pohárků také sud.

Nejvíce zastoupenou skupinu předmětů pak představují výrobky pocházející ze stupavských dílen, u nichž je možné sledovat zajímavý motivický vývoj v přibližně stoletém časovém horizontu. Nejmarkantnějším příkladem pak je kompozice „veselice pod víchou“, u níž je možné sledovat již dříve užívané jednodušší motivy.

Ve sbírce fajánsí EO NM nebyla mezi konzumenty alkoholu zaznamenána žádná ženská figura. Ačkoliv lze drobné výjimky zachytit ve sbírkách jiných institucí, přesto je zjevná v tomto ohledu výrazná nevyváženost, korespondující však s teoretickými poznatky spjatými s genderovým aspektem konzumace alkoholu v lidovém prostředí.

Přes značnou schematičnost provedení sledovaných vyobrazení lze na základě jejich analýzy alespoň částečně dokreslit společenský kontext konzumace alkoholu v lidovém prostředí.

Seznam použité literatury

- ALTMAN Karel, Středověké kořeny **štangastenství**, in: Alena KRÍŽOVÁ – Miroslav VÁLKA (eds.), *Středověké a novověké zdroje tradiční kultury: sborník příspěvků ze semináře konaného 30. listopadu 2005*, Brno 2006, s.
- BAKEŠOVÁ Lucie, *Význam zvířecích výjevů v Zaječím pokoji na zámku v Bučovicích*, bakalářská práce, KTF UK, Ústav dějin křesťanského umění, Praha 2018.
- BECKER Siegfried, *Alkohol als Arbeitslohn: Zum Verhältnis von Arbeit, Entgelt und Brauchformen in der sozialen Struktur landwirtschaftlicher Gesinde- und Tagelöhnerbeschäftigung in Oberhessen – Eine Skizze, Hessische Blätter für Volks- und Kulturforschung: Alkohol im Volksleben*. 1986, Bd. 20, s. 55–74.
- BRAUNOVÁ Dagmar, *Renesanční a barokní emailované sklo: katalog sbírky Západočeského muzea v Plzni*, Plzeň 1979.
- BUKÁČEK František, *Zdobení horáckého skla, Žďár nad Sázavou* 1966.
- BYSTRICKÝ Peter a kol. (eds.) *Alkohol ako kultúrno-historický fenomén*, Bratislava 2024.
- ČÍHAL Petr – VILÍMEK Vítězslav (eds.), *Tradiční kulturní kontexty pití alkoholu a kouření*, Uherské Hradiště 2021.
- DOUŠEK Roman, *Sebranice a jejich rychtář Ondřej*

53 Zde stojí za zmínku zejména pryska H4-70647 s ženskou figurou stojící na zeleném trávníku, pozvedající číšku. Nádobu obsahuje nápis, který není určen muži, ale vínu: „Brandt Wein der ist mein Begehr 1752“.

54 Ke srovnání např. vyobrazení ženy se džbánkem a s květinou na předmětu rakouské provenience N 14951 ze Slezského zemského muzea, viz Jan P. van SOEST – Martin JANÁK – Alena Kalinová, *European faience and maiolica: in the collection of the Silesian Museum 1380–1850*, Opava 2021, s. 361. Dále džbán s cínovým víkem ze sbírky EÚ MZM KER 24808 s ženou zobrazenou z profilu, jež v jedné ruce drží džbánek.

55 František KALESNÝ, *Sprievodca po expozícii Vinohradníckého múzea v Bratislave*, Bratislava 1977, s. 27.

56 Např. Eva RYŠAVÁ, *Pivo a pijáci v českých kramářských písních*, in: Vladimír NOVOTNÝ (ed.), *Hospody a pivo v české společnosti*, Praha 1997, s. 19–27.

- Kanýz (1694–1761): Vesnická komunita a její kultura v první polovině 18. století*, Brno 2009, s. 155–156.
- HLAVAČKOVÁ Miriam, Liek alebo nerest? Konzumácia vína v stredoveku, in: Peter BYSTRICKÝ a kol. (eds.), *Alkohol ako kultúrno-historický fenomén*, Bratislava 2024, s. 81–92.
- JANČÁŘ Josef a kol., *Lidová kultura na Moravě*, Strážnice 2000.
- JERÁBEK Richard, Odras běhu života ve zlidovělé ikonografii (Na příkladu české lidové kultury) in *Lidová výtvarná kultura: dvacet dva příspěvků k teorii, metodologii, ikonografii a komparatistice*, Brno 2011.
- KALESNÝ František, *Spríevodca po expozícii Vínohradníckého múzea v Bratislave*, Bratislava 1977.
- KALESNÝ František, *Habáni na Slovensku*, Bratislava 1981.
- KALINOVÁ Alena, Zoomorfní motivy na lidové keramice, in: Petr ČÍHAL (ed.), *Zoomorfní tematika v lidové tradici*, Uherské Hradiště 2013, s. 276–285.
- KALINOVÁ Alena, Odras pití alkoholu a kouření v keramické produkci, in: Petr ČÍHAL –Vítězslav VILÍMEK (eds.), *Tradiční kulturní kontexty pití alkoholu a kouření*, Uherské Hradiště 2021, s. 106–116.
- KLASOVÁ Jana – KOLLÁROVÁ Eva, *Slovenská ľudová majolika 1883–1983*, Bratislava 1983.
- LANDSFELD Heřman, *Z dějin stupavské keramiky: Sedmdesátka národního umělce, džbánkaře Ferdinanda Kostky*, Strážnice 1948.
- LANDSFELD, Heřman: *Lidové hrnčířství a džbánkařství. Besedy o řemesle džbánkařském, hrnčířském a kamnářském*, Praha 1950.
- MELNIKOVÁ-PAPOUŠKOVÁ Naděžda, Lidové a periferní sklo, Věci a lidé, O lidovém skle, 1952, roč. IV, č. 1–2, s. 18–57.
- Pavol MICHALIDES, *Ferdiš Kostka*, Bratislava 1977.
- MERGLOVÁ PÁNKOVÁ Lenka – MERGL Jan, *Jan Koula: novorenesančník a vlastimil*, Plzeň 2019.
- MILLÁ BEČÁKOVÁ Bronislava – HNILICOVÁ Markéta, *Hanácký lidový oděv*, Prostějov 2021.
- NOVÁKOVÁ Helena, *Koutní plachty z Humpolecka, Pelhřimovska a Počátecka*, Pelhřimov 2006.
- PASTIERIKOVÁ Marta – KALINOVÁ Alena – VÖRÖSVÁRY Ferenc, *Posthabánské keramické umenie: keramické umenie Karpatskej kotliny*, Budapešť 2016, s. X.
- PIŠŮTOVÁ Irena, *Fajansa*. Bratislava 1981.
- PIŠŮTOVÁ Irena, *Fajansa na Slovensku – Faience in Slovakia*, Bratislava 2016.
- RYŠAVÁ, Pivo a pijáci v českých kramářských písních, in: Vladimír NOVOTNÝ (ed.), *Hospody a pivo v české společnosti*, Praha 1997, s. 19–27.
- SOEST Jan P. van – JANÁK, Martin – KALINOVÁ, Alena. *European faience and maiolica: in the collection of the Silesian Museum 1380–1850*, Opava: Slezské zemské muzeum, 2021.
- ŠIMŠA Martin, *Lidový oděv na Moravě. Průvodce muzejní expozicí*, Strážnice 2015.
- Muzeum starých tisků a lidové keramiky ve Štramberku, katalog lidové keramiky, Štramberk 2007.